

Флорентійської ночі

Надія Кибальчич

Така тиша, мов будинок стоїть не у великому місті, а серед великого саду. Повний місяць світить над головою. При його сяєві сад, котрий я бачу внизу з балкона третього поверху, здається розкішним та хорошим. Навкруги його високі будинки, за ними малюється проти темного зоряного неба готична дзвіниця. Чудно, що будинки не шкодять картині. Там скрізь світяться вікна... Там живуть люди... Так близько і наче на якійсь іншій планеті... Погасне вікно, покине цей світ та людина, для котрої воно освітілося, я на це не зверну уваги, не знатиму...

Місяць осяює верхів'я дерева, і воно здається хмаринками зеленастого туману, ясного та півпрозорого. Унизу, поміж темним віттям та пишними трояндовими кущами, невпинно блищать крилаті світлячки. Наче іскорки, вони займаються і гаснуть літаючи... Часом пахне липовим цвітом, часом якимись дуже пахучими квітками. Десь здалеку чути мандоліну, але дзвін її ледве-ледве доходить; не знати, чи то хто торкає струни, чи це долітають сюди тільки окремі ноти якоїсь мелодії...

На дзвіниці Сан-Лоренцо вдарив дзвін. Повний, низький згук широко та спокійно розійшовся в повітрі. Задзвонили у всі дзвони. Це якась проста, але велична музика, котру слухаєш із справжньою втіхою і котра надзвичайно гармонірує зо старим прекрасним містом, повним спогадів.

Якось чудно себе почуваєш під впливом хорошої ночі, під впливом стародавнього міста, під впливом його спогадів та тих дивних творів людського генія, що воно має. Здається, не знаєш, коли живеш, у які часи... Здається, що смерті нема, що життя — то сон, помилка, омана... Здається, що всі люди, котрі сотні років лежать під мармуровими брилами, під тими мальовничими пам'ятниками, в підземеллях старих церков, живі й досі, що дух їх живе біля їхніх могил, біля тих будинків, де вони пробували.

Здається, що знаєш їх, як живих людей... Живі люди... Свої люди... Де я їх знала і бачила? Коли? У якому житті? У якому колі? Чим вони відрізняються від тих, що ніби століття лежать під землею? Вони так саме досяжні та реальні тут, у цьому місті-музеї, при цьому чудному сяєві місяця, як ті, образи котрих так виразно проходять в уяві.

Не зрозуміло тепер, що таке горе, що таке щастя. Все минає, все хвилинне. Коли перед думкою стоять віки, коли вона вільно перелітає через їх, що значать хвилини щастя чи горя? І життя не має вартості — це теж хвилина. Хіба воно кінчається, коли тіло положить у землю? Життя людське — хвилина з вічного життя... Минули віки над могилами Дайте, Рафаеля, Донателло, а вони живуть... Не може бути, щоб згинув той дух, що творив такі безсмертні твори. У цю дивну ніч серед славного старого міста це здається неможливим.

Як пахощі обгортають квітки, так спогади обгортають будинки та речі... Тут кожна вулиця, кожна будівля має свої спогади, і як проходиш поуз, як бачиш їх, то живеш не в сьогочасному, а в минулому.

Не бачиш тих людей, що ідуть навколо, а тих, що віки тому назад ходили тут... Ідеш містом і уявляєш кого-небудь з славних, уявляєш події з його життя... І додому вернешся, то все думка блукає по темних монастирях, під високими стелями палат, по вузьких вулицях... Наче не своя, наче сама вільна блукає...

Ось мені здається, що оце я опинилась у монастирі св. Марка, де жив Савонарола[1] і де досі живе його дух. Минуло чотири віки з того часу, як там, у низенькій тісній келійці з віконцем, прорубаним у товстому кам'яному мурі, під дахом, улітку розпеченим, а зимою холодним, як крига, жив Савонарола. Проте здається, що він тільки-тільки вийшов з неї і знову вернеться та сяде біля того невеличкого столу читати ті книжки, що лежать на йому розгорнуті, і писатиме далі ті рукописи, пописані дрібними твердими літерами... Та вже, вдається, й бачу високу, суху постать у чернечому вбранні і ще молоде, але змучене негарне та суворе обличчя з добрими, натхненними карими очима...

Цю постать, здається, бачиш і в темних похмурих коридорах, і на тих сходах, над котрими важко налягає низька мурована стеля, і в півтемних салях, де з стін дивляться виразні обличчя, змальовані фра-Анджеліко...

Що передумав тут Савонарола? Він вірив, що може повернути на інший шлях людське життя, і вів до його людей, аж поки вони не замордували свого провідця...

Коли він ще був малий і жив при дворі феррарського синьйора, його вражало те, що в пишних салях палат блищали злото та срібло, гуляли веселі синьйори, пили та їли, солодко і спокійно спали на шовком вистелених ліжках, а в той самий час під ними, в страшних темних та вогких підземеллях мучилися їхні вороги, часом добрі та розумні, куди кращі від тих, що раділи життям над ними...

Ще, мабуть, тоді він думав і шукав такої сили, котра б повернула життя. Таку силу, здавалось йому, мала церква, треба було тільки очистити від зайвого, від того пороку, яким забруднили її недостойні люди, і тоді вона встановить рівність та братерство між людьми.

Ніщо не могло одвернути юнака від наміру стати ченцем. Він рішив це зробити зараз, але не мав сили сказати матері. Тільки, певне, та догадувалася...

Одного разу він узяв лютню і заграє щось без краю журливе... Здавалось, ніби він, збираючись узяти на себе важкий хрест, прощався з усіма, кого любив, з усіма радощами життя, молодості...

Мати зрозуміла ту музику.

— Сину, ти ж нас покидаєш! Цією піснею ти прощаєшся з нами! — прошепотіла вона.

Певне, у неї на серці похолело, як перед великим нещастям. Син нічого не сказав, положив лютню і, не оглядаючись, пішов. З цього часу почалося життя, присвячене ідеї, і ні в найменшій дрібниці не зраджував він їй...

Одна за другою проходять перед очима картини та події. Хіба вони не виразніші від тих, що я колись справді бачила і потім згадую? Однакові вони.

Ось, наприклад, я бачу квадратове монастирське подвір'я; навколо, на частих

тоненьких колонах, портики. По стінах фрески видатних малярів XV століття. Це я сьогодні справді бачила. Але тепер мені здається, що я там бачила і Лоренцо Медічі, котрий поволі ходив під портиками. Він зупинявся, розглядав фрески і знову помалу йшов, наче замислений. Але погляд у нього був нетерплячий та гнівний, хоч він і намагався не показувати цього. Дійсно я бачила це бридке, люте, сатиричне, але надзвичайно розумне обличчя, бачила не тільки намальованим та витесаним з мармуру, а живим. Бачила його живим в монастирі св. Марка. Адже не раз приходив він туди, ніби слухати служби Божої, а потім ішов ніби погуляти під портиками, сподіваючись, що Савонарола вийде до нього і йому вдасться причарувати його та перетягти на свій бік. Та чернець не виходив. Гордий та хитрий Лоренцо терпів приниження. Як, певне, він лютував, ходячи поуз ті хороші фрески! Але дужий і владний, він знав, що добув собі влади завдяки умінню перетягати до себе впливових та видатних людей. Для цього він не жалкував ні грошей, ні своїх гордощів і майже завжди досягав свого. Та Савонаролу нічим не можна було спокусити, ніщо не могло зупинити його грізних казаннів, його промов. А певне вони були могутні і робили величезне враження. Енергійні, прості та красиві, не вимислені, а просто з душі, повної екстазу. Читаючи його писання, можна собі їх уявити і можна зрозуміти, чого інші жадали покласти за нього своє життя, а чого інші жадали послати його на смерть...

В тому величезному соборі, що зокола оздоблений різнокольоровим мармуром, здається таким життєрадісним та ясным, а всередині таким суворим, Савонарола промовляв свої казання. Навкруги, як і тепер, стояли велетенські сірі колони та важкі мури, темніли саркофаги з трунами давніх єпископів... З високості горіли червоним огнем та золотим сяєвом вузькі довгі вікна.

...Савонарола промовляє... Здається, що його голос іде згори... Екстаз захоплює слухачів, вони без 'вагання пішли б на смерть, коли б чернець їм звелів... Він здається їм святим... Здається пророком... Вони вже вірять, що він святий пророк!

Знову в уяві встають монастирські мури. Там правиться служба Божа, але мало зібралось народу, не так, як бувало раніше. Блимають свічки перед образами, та не розганяють півтемряви... блищать, наче смутні зірки, і за ними журливо дивляться на людей образи святих... Наче здалеку чуть виразливе читання св. письма... Чогось здається, що то читають над труною замученої кривою людини...

...Недалеко від монастиря, на майдані св. Анунціати збирається і суне розлютована юрба. Кожний озброївся, як міг: у кого спис, у кого ніж, у кого вила або кілок... Всі йдуть за купкою поліцаїв, закованих у чорні залізні лати.

Безглузда, але могутня і безжалісна ненависть веде людей. Так може ненавидіти тільки натовп, підбурений лихими проти того, хто був його оборонцем та заступником. Недарма ж працювали прихильники Медічі та багатих... Сам люд упевнив себе, що Савонарола — святий, що він має надлюдську силу, і коли ті прихильники переконали, що він не святий і не має надлюдської сили, то люд розлютувався так, мов Савонарола дунив його, ошукав...

Там на сходах, під портиками, з котрих безвинно дивляться немовлята Делла

Роббіа, юрба, не знать за віщо, вбила якогось ченця. Ніхто не мав злоби проти нього, всім був він невідомий і йшов собі вулицею, читаючи молитовник. Потім вона убила робітника, котрий, бачачи злочинство, жахнувся. Коли до монастиря дійшла звістка, що на нього йде сила народу, всі побожні повтікали з церкви. Зосталися тільки ченці та кілька городян, що хотіли боронити Савонаролу.

Мені здається, ніби я бачила, як по подвір'ю та по коридорах бігали ченці зі списками та а шаблями, бачила і Савонаролу, що йшов віддатися народові, аби через нього не проливалася людська кров.

...Ченці не пускають його і, плачучи, цілують йому руки. Вони благають його:

— Не покидайте нас, не покидайте! Що ми без вас робитимемо, як житимемо?! Коли ви вийдете до їх, вони розірвуть вас, як дикі звірі!..

Він не може вирватись з їхніх рук. Веде у церкву і починає з ними молитись...

Юрба вже шаленіє біля монастиря, але не може розбити важких дверей. Тоді приносять соломи та дрів і розкладають під дверима вогнище, щоб спалити їх... Незабаром юрба вривається в монастир.

Один з ченців бере на себе роль Іуди і веде юрбу до Савонароли...

Той уже висповідався і причастився, як перед смертю.

Попрощався і поцілував усіх, поцілував і самого Іуду та разом з ченцем Доменіко, котрий і на хвилину не покидав учителя, виходить до ворогів...

Перед входом у бібліотеку, єдину ясно освітлену хату, пристосовану для науки та розмислювання, було взято Савонаролу, щоб повести його в тюрму на довге страшне катування, а відтіль на ганебну смерть...

Певне, була чудова весняна ніч. Загадкові зорі тремтіли в глибокому небі, коли Савонаролу та Доменіко повели з монастиря. Юрба засвітила смолоскипи, і при непевному червонястому освітленні було видно люто-радісні обличчя, блиск зброї та шоломів. Ченців вели поліцаї, але юрба розштовхувала їх, крутила Савонаролі пальці, била його... Чернець Бенедетто, що був з жаху відрікся від учителя, побачивши таке знущання, кинувся за юрбою і благав поліцаїв узяти й його. Але люди так втішалися здобиччю, що не звертали на нього уваги.

Поліцаї ледве могли довести живими в'язнів до в'язниці. Тепер у тій в'язниці музей — величезна скарбниця умілості та старовини... Тільки темні й похмурі великі салі: вони бачили стільки страхіття, стільки муки людської, стільки крові! Здається, що треба тільки придивитись, тільки зняти з очей якусь полуду, і все те побачиш...

Савонаролу замкнули. В монастирі вороги справляли п'яний бенкет...

Тричі судили Савонаролу та двох його учнів, але не могли знайти приводу засудити їх. Сорок день кували його, добуваючи "вільне, непримушене признання". Коли йому вперше почали викручувати руки, він крикнув:

— Господи, вийми душу мою!

Але швидко втратив свідомість і почав бурмотіти щось незрозуміле. Мусив хтось інший вигадати та написати "вільне признання".

Чи мені то уявилося, чи я справді бачила в одній з тих півтемних саль обличчя

Савонароли з виразом невимовної муки? Уста міцно стиснулися, очі, широко розплющені та блискучі, непорушно дивляться перед собою... Ні, то уявилося... Але так виразно, мовби справді бачила і це тепер згадала.

В кінці травня, коли Флоренція втішалася весною, Савонаролу з учнями засудили на смерть.

...Він молився. Забряжчали ключі, почулась хода кількох чоловік, і до нього прийшли люди сказати, що завтра рано його поведуть на шибеницю. Він не озвався і не спинив молитви. Вони тихо вийшли з камери... Їм неприємно було чути свою ходу, і вони намагалися не бряжчати ключами...

Через який час у камері з'явився чоловік, увесь чорному вбранні, з обличчям, покритим чорним покривалом. То був один з членів тієї громади, що взяла на себе обов'язок перебувати останню ніч з засудженими на смерть.

У музеї є невеличка каплиця, проста й темна. Там перебували останню ніч засуджені. Чудно входити туди і спокійно розглядати картини, втішатись їхньою красою... Адже каплиця повна невимовного горя, і ці самі мури невидимо одбили на собі тяжкі сцени... Там царює невимовна туга, чиста та висока туга людини, котра скінчила з життям і стоїть перед смертю...

Останню ніч Савонароли та його учнів теж бачили ці мури. Певно, тоді в цю муровану каплицю крізь заґратовані вікна входило запашне повітря розкішної весняної ночі і напувало душу жагою життя та втіхи. Савонарола і на хвилину не впав духом, ні разу не пожалкував за життям... Чи, може, і не міг він жалкувати за життям кривди та зла?

Тепер на тому місці, де було повішено, а потім спалено Савонаролу, лежить бронзова дошка з його профілем та написом. Над нею високо здіймається в небо і царює над містом струнка башта Синьйорії...

Тоді, чотири сотні років тому назад, сюди ще, мабуть, до світання почали збиратися люди, щоб стати на кращому місці, себто там, відкіль краще буде видно, як мордують засуджених. Народу зібралося сила, і там було чимало тих, що недавно молилися до Савонароли, вважаючи його святим. Небагато треба, щоб прохолодити найгарячіше, але безкорисне для самої людини чуття. Досить кількох лихих і неледачих людей, котрі б невтомно підбурювали громадянство, щоб ентузіазм обернувся на найлютішу ворожнечу. Це страшна небезпека для улюблеників народних: нема нічого легше, як утратити народну прихильність. Юрба вважає свого обранця героєм і богом та вимагає від нього те, що можуть робити тільки герої і боги.

Коли їй хто покаже і розкаже, що він не герой і не бог, ентузіазм стає ненавистю. Тоді легко кому лихому та хитрому зробити з народного обранця жертву народу і примусити людей своїми руками занапастити свого оборонця.

Мабуть, ще не сходило сонце і шара сутінь лежала над майданом, коли перед величною Синьйорією, навкруги шибениці, що неважаючи на всі заходи все походила на хрест, розкладали велике вогнище. Носячи хмиз та дрова, люди сміялися і жартували. Злослива радість наповняла душі тих, яким засуджені не зробили нічого

недоброго, а також і тих, що про них до сього часу й не думали.

Певне, сонечко світило дуже привітно та ясно, коли засуджених виводили з темниці. На сходах їх зупинили і звеліли скинути чернече убрання та йти до шибениці у самих сорочках. Це дуже вразило Савонаролу, бо багато в його єдналося з тим убранням. Надіваючи його вперше, він думав, що з ним бере на себе величезні, але жадані обов'язки, і тоді душа його була повна чистого, невимовно прекрасного екстазу...

Але він перемігся і роздягся. Віддаючи убрання, він промовив до його, наче до живої істоти:

— Святе одіяніє, як я колись жадав узяти тебе! Сподобив мене Господь носити тебе, і я зберіг тебе без плями. Не своєю волею я скидаю, а тебе у мене відбирають... — І рушив далі.

Але через кілька хвилин засудженим знову звеліли надіти убрання. Єпископ мав сказати їм анафему, а тоді вже одібрати у їх усе те, що належало їм як ченцям.

Народ з жахом, з цікавістю та задоволенням дивився на це непотрібне знущання цілої юрби дужих, вільних людей над трьома замученими в'язнями.

...Засуджені, в самих сорочках, з зв'язаними за спиною руками, бліді, з блискучими натхненними очима, поволі йдуть помостом, що веде до високої шибениці на купу дерева та хмизу. Навкруги закуті в чорне залізо люди та поважні, одгодовані, в пишних убраннях слуги церкви. Вони йдуть за Савонаролою, але не боронять охочим знущатись з його. А охочих так багато, що не всі можуть задовольнити своє бажання.

Штовхаються, лаються, пробиваючись уперед, і з усмішкою та з люто зціпленими зубами б'ють знеможене тіло, рвуть його, крутять пальцями... А Савонарола мовчки приймає ці останні муки...

Ось його становлять проти шибениці. Кат бере одного учня і вішає перед його очима... Ті очі страшно розплющуються, Савонарола всім тілом рвонувся вперед... Але в ту ж мить він зупиняється і стоїть, мов зкам'янілий, дивлячись перед собою кудись далеко, на щось таке, чого інші не бачать... Кат веде другого учня....

Всім до вподоби, що знайшовся спосіб ще завдати Савонаролі страшного страждання...

Певне, йому стало легше, як уже кат приступив до його самого і, сіпаючи, потяг до шибениці-хреста. Але що він думав у ту мить, коли востаннє глянув униз на юрбу? Вона стояла цікава та безжалисна, і у всіх руках були наготові запалені смолоскипи. Всім хотілось як можна швидше запалити вогнище.

Очі дивилися на його так глузливо і так люто, мов би він за все своє недовге життя тільки й робив, що кривдив усіх цих людей.

Його тіло ще здригувалось, коли смолоскипи підпалили сухе віття. Воно раптом зайнялося. Але повіяв легенький вітерець і одніс полум'я від замордованих.

Радісні розчервонілі обличчя вмить поблідли, очі з жахом зупинилися на хресті, де висіло три трупи. Люд подумав, що свята сила не дає вогневі спалити їх. Значить, Савонарола був святий? Дехто заплакав, дехто кинувся тікати, даремне з одчаєм

продираючись крізь щільну юрбу. Всі були готові впасти навколішки і молитися йому. Маса народу бурхливо заколивалася, наче буйні хвилі моря біля високих скель.

Але вітрець затиш, полум'я обхопило трупи, і люди, заспокоївшись, навіть розгнівалися на замордованих, що через їх вони були так злякалися.

Навколо всі гомоніли, ворушились, сміялись. Біля самого вогнища танцювали та вистрибували діти — душі янгольські — і влучали камінцями в трупи.

Раптом перегорів шнур, яким було зв'язано руки Савонаролі, і права рука піднялась, наче благословляючи люд.

Знов крик, плач та метушіння. Дехто падав навколішки і голосно молитися.

Але далі бачать, що ніякого дива не стається. Трупи горять, кров сичить, падаючи на червоний жар...

Люди заспокоюються і знову веселяться.

Коли вогнище геть згоріло і на місці лише жевріла купа жару, вони розійшлися по домах, наче з гулянки.

Прихильники Савонароли, що не сміли наближатись, а стояли оддалеки за юрбою, боячись її, теж вернулися додому, несучи в серці безмежне, невтішне горе.

Надвечір забрали на віз попіл з прахом замордованих і повезли кинути в річку.

...Помалу їхав вузькими вулицями віз, а за ним ішла юрба, розмовляючи та жартуючи: цікаво було ще їй подивитися, як кидатимуть у річку той прах.

По дорозі приставали інші, юрба більшала. Вона підійшла до Арно і зупинилася на старому мості та вздовж берегів. Тоді само в кінці річки западало червоне огнисте сонце і вся вона там палала червоним. Ближче до міста вона була золота від хмар, що стояли над нею, а біля важкого сірого кам'яного мосту здавалась зовсім зеленою та прозорою. Віддалік над золотою та червоною водою арками темніли два мости, і вони здавались такими легкими, примирливими, прекрасними... Чисте небо ясніло вгорі, старі та темні мовчазні будинки дивилися в річку... Десь, як проста та велична музика, гули дзвони... Сонце западає, гасне золото та полум'я на воді, темніє вона і наче глибшає. Он тільки далеко лишається невеличка червона цята... І вона гасне... Сутінь падає на річку, тіні від будинків покривають її. Вона чорна і безодно глибока... Люди розходяться по вузьких, темних вулицях.

Щоночі в роковини смерті Савонароли хтось покривав квітками те місце, де він загинув. Хтось глухої ночі йшов темними вулицями, по яких в ту добу ходили тільки лихі люди, і ніс квітки на спогад про любого учителя. Кожну хвилину чия-небудь шабля або спис могли вкоротити життя вірному учневі...

Як сходило сонце, люди бачили запашні квітки, що лежали на сірому камені перед могутніми мурами Синьйорії, перед її стрункою баштою, що й досі царює над стародавнім містом...

* * *

Хвилею дійшли пахощі липового цвіту...

Я в саду під високою липою... Навколо густий вишневий сад. Поміж вишнями видно далечінь широкого степу... Співають дівчата...

Чогось вага налягла на груди...

Вишні й степ мені примарилися. Навколо темні високі будинки з освітленими вікнами. За ними струнка готична дзвіниця. Уночі над темними кущами без ліку миготять світлячки, наче іскри знімаються над невидимим вогнищем.

Де я? Де живу? Коли я бачила той степ і ті вишні? Чи це мені примарилося прекрасне місто, червоно-золота річка зо сміливими арками мостів, темний, сумний монастир, рухлива юрба, натхнений замучений чернець?

Я тепер не знаю...

[1] Савонарола Джіроламо (1452-1498) — флорентійський релігійно-політичний діяч, поет. Виступав проти світської влади папства, розпусти церковників, розкоші й неробства багатіїв. Очолюючи з 1494 р. Флорентійську республіку, встановлену внаслідок повстання народних мас проти Медічі, провів демократизацію управління. В 1497 р. обвинувачений прихильниками папи й Медічі в єресі і незабаром страчений.

Джерело: Кибальчич Н. К. Спогади kota Сивка: Казки та оповідання.— К.: Веселка, 1993.